

skiej asysty na kwaterze w Olkuszku jako wynik świadomego zamysłu znajduje potwierdzenie zarówno w rozbudowanej symbolice przedmiotów w samym *Zwiastowaniu*⁵⁶, jak i na sąsiednich kwaterach polipytyku: pary aniołów w strojach liturgicznych nie tylko adorują Chrystusa w *Narodzeniu* (jeden w dalmatyce, drugi w albie), ale także towarzyszą Marii i Elżbiecie w *Nawiedzeniu* (ryc. 12); obydwu tym scenom nadają podo-

bnę jak *Zwiastowaniu* sakramentalne znaczenie. Trudno jednak stwierdzić, czy inicjatywa wprowadzenia tego pomysłu wyszła od głównego fundatora polipytyku olkuskiego, bakałarza sztuk wyzwoleńców księdza Jana Wolnego⁵⁷, czy może od samego Jana Wielkiego, który posłużył się motywem postępujących za Gabrielem aniołów w namalowanym kilka lub kilkanaście lat wcześniej *Zwiastowaniu* dla kaplicy Kuśnierzy⁵⁸.

Michael [w:] *ibidem*, s. 119–121; na stropie kościoła w Haczowie z r. 1494: Kornecki, Małkiewiczówna, o. c., il. 47. Pozostaje kwestią otwartą, czy krzyż wieńczący czoło anioła, jako swoista oznaka wyznania wiary w Boga-człowieka, łączył się z gestem oznaczania krzyża na czole (także na ustach i piersiach) przed czytaniem Ewangelii w czasie mszy św., o czym wspomina Mc Namee, *The Medieval Latin...*, s. 38, przyp. 3 na s. 40.

⁵⁶ Z. Kliś, *Zwiastowanie Marii w polskiej sztuce średniowiecznej*, Kraków 1990 (mpis pracy magisterskiej w Instytucie Historii Sztuki UJ), *passim*; Tenże, *Scena „Zwiastowania” na kwaterze olkuskiego polipytyku* (Analecta Cracoviensia, 25 [w druku]).

⁵⁷ Zob. B. Przybyszewski, *Powstanie i autorstwo polipytyku olkuskiego* (Folia Historiae Artium, 2, 1965), s. 87–90.

⁵⁸ Dalsze rozwinięcie sakramentalnej symboliki *Zwiastowania* nastąpiło na obrazie namalowanym przez Mistrza Jerzego w r. 1517 na zlecenie ks. Jakuba Monopeda, kanonika kolegiaty Archanioła Michała na Wawelu. Obok symbolu eucharystycznego — zdobiącej złoczone tło winnej latorośli, motywu *parvulus puer formatus* i ozdobnej szaty Gabriela-ministranta, na jego stole widnieją słowa wielkopiątkowej modlitwy: „Sancte

Deus sancte fortis...” (Walicki, *Malarstwo polskie. Gotyk...*, nr IX na s. 327). Jak zauważyła mgr Helena Małkiewiczówna, Dzieciątko z krzyżem spływa ku Marii z otworu w sklepieniu, tzn. od strony zamierzonego, lecz nie ukończonego przez malarza Jerzego zwieńczenia, w którym miało się mieścić przedstawienie Św. Trójcy „in tribus personis” (por. B. Przybyszewski, *Jerzy, malarz krakowski (1501–1520)* (Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU w Krakowie, 50, 1949), przyp. 6 na s. 567). O tym, że „conceptionem corporis Christi tota Trinitas est operata”, pisali śś. Albert Wielki, Tomasz z Akwinu i Bonawentura (Gössmann, o. c., s. 148–149, 157, 170).

Po oddaniu niniejszego artykułu do druku prof. Piotr Skubiszewski nadesłał mi łaskawie odbitkę swojej pracy *Une Annonciation à deux anges à Issoire* [w:] *De la création à la restauration. Travaux d'histoire de l'art offerts à Marcel Durliat pour son 75e anniversaire*, Toulouse 1992, s. 307–317. Autor omawia w niej znany od w. IX typ symetrycznego *Zwiastowania* z Marią między dwoma aniołami (*Psalterz* w Stuttgarcie około 820, malowidło ścienne w Prüfening i kapitel w Issoire z w. XII) i dostrzega w tej formule sens eklezjologiczny: w chwili zwiastowania dokonuje się akt „intronizacji” Marii jako Ecclesii.

LES ANGES ASSISTANT GABRIEL DANS LES „ANNONCIATIONS” DE JAN WIELKI

Deux tableaux représentant l'Annonciation, exécutés entre 1470 et 1485 par Jan Wielki, peintre de Cracovie, montrent Gabriel accompagné de deux anges. Autrement que dans de nombreuses représentations de l'Annonciation dans l'art européen, où les anges ne forment qu'une „cour céleste” entourant Dieu le Père ou exécutant différentes fonctions, ils sont des éléments iconographiques supplémentaires. Des exemples où un ou deux anges apparaissent avec Gabriel devant Marie et participent directement à sa mission sont rares. Les premiers qui ont introduit le motif de l'ange assistant à l'Annonciation ont été les peintres du Trecento florentin: Bernardo Daddi et Jacopo del Casentino.

On a déjà essayé d'expliquer l'idée de l'assistance angélique de Gabriel (L. Hauteceur, L. Réau, D. Den-

ny) sans pourtant montrer le vrai sens de ce motif. Ce ne sont que les travaux de M. B. Mc Namee (1963, 1972, 1974) qui ont permis de proprement interpréter les figures des anges accompagnant l'Archange. Les costumes liturgiques des envoyés célestes donnent à l'Annonciation le sens de sacrement: déjà au moment de sa conception le Christ est devenu la victime et le prêtre à la fois, Gabriel et ses assistants en costumes des diacres et des sous-diacres forment un groupe d'enfants de chœur qui participent à la liturgie eucharistique. Une paire d'anges accompagnant Marie et Elisabeth dans la *Visitation* (polyptique d'Olkusz, oeuvre de Jan Wielki) et les anges vêtus d'aubes, de dalmatiques ou de chapes adorant l'Enfant dans de nombreuses scènes de *Nativité*, ont le même sens.